

Maya America: Journal of Essays, Commentary, and Analysis

Volume 4
Issue 2 *Tourism in the Lands of the Maya*

Article 13

12-5-2022

U Kunali' Bolon T'aano'ob

Donny Limber de Atocha Brito May

Follow this and additional works at: <https://digitalcommons.kennesaw.edu/mayaamerica>

Part of the [Ethnic Studies Commons](#), [Indigenous Studies Commons](#), and the [Latina/o Studies Commons](#)

Recommended Citation

de Atocha Brito May, Donny Limber (2022) "U Kunali' Bolon T'aano'ob," *Maya America: Journal of Essays, Commentary, and Analysis*: Vol. 4: Iss. 2, Article 13.

Available at: <https://digitalcommons.kennesaw.edu/mayaamerica/vol4/iss2/13>

This Literature and Stories is brought to you for free and open access by DigitalCommons@Kennesaw State University. It has been accepted for inclusion in Maya America: Journal of Essays, Commentary, and Analysis by an authorized editor of DigitalCommons@Kennesaw State University. For more information, please contact digitalcommons@kennesaw.edu.

U Kunali' Bolon T'aano'ob

Donny Limber de Atocha Brito May.

Poema original de Donny Limber de Atocha Brito May en Yucatec Maya

Original poem by Donny Limber de Atocha Brito May in Yucatec Maya

Jun. U t'aanil in nool

Táan u t'úbul u juul k'iin
tu paach múulo'ob,
táan u káajal u k'aay
mejen máaso'ob tu jobnel ya'ax che'.
Táan in ch'e'enxikintik
u yáakan ok'o' k'áax.
Tu súutbajpachken
u yiik'al kanti'its'il ka'an tu yiknal a t'aan
ku t'anik in pawajtuno'ob.

Ka'a. U t'aanil in yuum

Je'e yanen wey tin juunal

yéetel u moots in tuukulo'oba'

ku síjlo'ob ti' le kili'ich tuunicha'.

Kin taasiktech jump'iit' u sayabil u ja'ikaab

utia'al a ch'ulik a chi' tak ti' u máan k'iinal tu ts'akaj in ch'e'ench'enkilo'ob,

wey ken in p'at u chan luuchile',

aktáan ti' u noj bejil

u yoochel ya'ax che'

utia'al ka'a k kaxtikbáaj ti' u jujunp'éeli' kúuch ka'ano'ob

ku núupiko'on ichil u sáasnik'enil ti' paakat.

Óox. U t'aanil ka'an

Ka'ajen in síisja'at

u pe'echak' k ch'i'ibalo'ob

tak tu'ux ku máano'ob xiimbal

yéetel u xma' xanabilo'ob.

Tumen ti' le su'ujuy áak'aba',

yaan u máano'ob tak tu kanti'its'il yóok'ol kaab

yéetele' bíin k'aaynak u ch'oji' ka'an utia'al ma' u xu'ulul u t'a'anal tu k'aaba'ob.

Kan. U t'aanil in pixan

Ichil u chíinil bin k'iine'

je'e u páajtal k ilikbáaj jun súutuke'.

Le ken u bon yuum k'iin u múuyali' ka'an

yéetel u k'i'ik'el nuxi' ya'ax che'i,

u máank'iinalo'obe' yaan u yáalkab tak tu bejil k k'i'ik'el,

ma' tu páajtal tuklik ts'o'ok u jach chúunk'intal ti' to'on

tumen áak'ab yéetel sáaltale' laayli' káajbal yéetel u chíinil ti' u beejil k kuxtalile'.

Lelo' k oojeltma' luuchil xchiich, ti' ts'íibta'an u ka'analil tuukul

tu tu'uk'ilo'ob u nuxi' najil k'uje'.

Kóokayo'ob ku láaj páayt'antik ti' u kanti'its'il ka'an

tumen yaan u juulo'ob yéetel u sásili' je'ebix éek'o'ob tu chuun ka'anil

u neek in wicho'obe'.

Jo'o. U t'aanil k'ulnaj

Ko'ox tu paach
jump'éeel tumben kuxtal,
te'e tu'ux ku ki' juum Sibche'o',
tu'ux ka in kaxt u noj k'áak'il ti' najil k'ujob',
tu'ux ka in kaxant u jonajil ya'ax che',
tak tu'ux yaan u yich u kúulche'il chi' kéej,
tak tu'ux yaan u yuk'aji' bálche' ti' maayaso'ob
yéetel te'e tu'ux ku p'atik u pe'echak' noj báalamo'.

Ko'ox káajsik
u yúuchben k'aayil ch'i'ibal.
Ko'ox t'aanik a suku'uno'ob
ti' le yáax su'ujuy sáasila'.

Táan u taal u xik'nal t'áano'ob,
tuukulo'ob, u payak'chi' ya'ax che'
k'uben t'aanil ti' yáax k'áak',
bejla'e túune' yaan u p'áatal ta'anil
tu k'abil u k'atab che'il ka'an.

Kin wóol machtik tuláakal t'aan
je'ebix u wóolmachta'al u wi'ijil ti' kuxtale'.
Ko'ox túun puk'ik junp'íit k'eeeyen k uk'e'
utia'al k satik wi'ijil ich u chuun u nak' wi'its',
tumen ti' le áak'abila', yaan bin u taal ba'alche'ob
u molo'ob u jant yich kili'ich chi' kéej,
le beetike' yaan jáawsik u jobon ts'oonil k'áax.

Ko'ox tu paach junp'éel péets' ólal,
tu paach u sa'atal k'iin ichil a paakat,
ko'ox p'áatal wey tu yáanal u bo'oyil ka'ane',
yáanal u káajbal u juul x-áak eek',
yóok'ol u sak bejil chan x t'o'ol juuj,
tumen ken k'uchuk chumuk áak'abile'
tuláakal eek'o'obe' yaan u yajalo'ob,
yaan u kikilankilo'ob tu k'ab che'ob
yéetel tu tuch'ubil Sibche'.

Ko'ox muts'ik ich utia'al ilik u bin u t'úubul k'iin
ba'ale' ma' cha'ik u t'úubul a wenel
tu k'ab u k'atab che'il ka'an.
Ka'ajakteche' yaan k kóojol tu ka'aten

tu jobnel ya'ax che'il k kuxtal

yéetel ti' k kíimil.

Yaan k k'uchul tak tu'ux ku ka'a síijil ka'an

yo'osal k'ubik ka'a kuxtal ti' Junab k'uj,

ti' u najil k'ujo'ob,

ti' u ka'anti'its'il ka'an,

ti' u aj lu'umkabilo'ob yóok'ol k'aab

yéetel ti' wak ka'an ajaw,

tumen tu pak'aj bin

u yóoxtsoolil tunichi' k otoch

ich u ch'e'ench'enkil ti' u ma' xulumte'i sáasil.

Le meentike', ka'a chikunsa'a wenel ka'ane',

juntuul chan paal síij tak tu chuun k'áak',

su'ut ch'o' ts'unu'unil aktáan ti' a ujil paakat.

Wuk. U t'aanil ya'ax che'

Le j-iicho'oba' sáam jo'op'ok
u báaxalo'ob tu ch'e'ench'enki' u chuun in nak'
chéen mina'an u bin u yáalkabo'ob.

Yaan súutuke' ken in jáan ile'
tu bino'ob tu bejil Lak'iin iik
bona'antak chak je'ebix u ch'i'ibal ujil a náayo'obe',
ku ts'o'okole'
chéen ken in wile'
tia'an tu ka'atúulali'
tu bejil Chik'iin iik'e'
bo'onbona'ano'ob boox je'ebix u báalamil a áak'abilo'obe'.

Ma'a jach t'úubuk
u wenel xtsutsuye',
leti'e' ku ya'alikten':
je'e ku bino'ob

tu tojil Xaman iiko' yeéetel u p'ooto'ob
saktak u p'uuti' je'ebix u múnyalil a bolon wi'its'o'obe'.

Yaan k'iine'

leti'obe' chéen táaj ki'imak

u yóolo'obe'

ku yiku bino'ob sit'in siit'pulsíit'il yéetel u bin u báaxlo'ob

tak ken k'uchko'ob tu bejil Nojol iik

utia'al ku bono'ob ti' u k'aank'an nikte'ilo'ob

u bookil a kaabi'.

Ka'alikil in xokik u máan u tsíilk'iino'ob

ti' áak'ab yéetel k'iin aktáan ti' u ki' paakatil uj yéetel k'iine',

suunajo'ob yéetel u yóok'otil ich u Ya'ax Chúumuki' u lu'umil in kuxtalal

tak tu'ux senkech chu'uchnaja'ano'ob ich u t'aanilo'ob mina'an u xuuli'.

Wuk: U t'aanil na'tsil uj

Kin wajał ich a wayak'ilo'ob
in ki' cha'ant u báaxlo'ob mejen paalal
ti' u kili'ich ya'ax che'il k kuxtal.

Ki' in wu'uyik u níiki'
u ki'imakil in wóol in wilik u báaxalo'ob
tu yáanal u sáasili'
in wich,
yéetel ich u éejoch'e'enil
in k'ab.

Tumen bejla'e,
ku chunbesiko'ob
u yóok'otil ti' nojka'an.
Lela' u meenpajal yóok'ol kaab
ti' u yóol u chuun nak' ka'an.

Bíin k'uchuk u k'iini'
u p'is náabta'al
u julsáasil machmilo'on ti' oot'el,
yaan in ka'a kuxtal
ichil u kunali' a t'aano'ob,
ich u ch'eneknaki' ti' wóolkabil
yéetel ichi' u paakatil babáaytik
u báaxal in waalo'ob,
tumen tene' u natsilen beyli' uje'.

Waxak. U t'aanil ch'iich'

Yéetel le k'aaya' kin kunaltik t'aan
ku yi'iyajtik ti' u chíikuli' a wóol lu'um kabi',
tuláakal ku ts'abal u k'aaba' yéetel tuláakal ku nubchi'ta'al
ken in léeks in k'aayik u jumjuumilo'ob in ch'e'enixikintikech.
Tuláakal a'alan ti' u k'aaba' máax a'almi' tuláakal k'aaba',
tumen je'ex ku ya'alik
in mejen aalo'ob
yéetel u k'aayo'oba',
yaan ch'iich'tik k kíimil
yéetele' yaan ka'a síijil
tu k'atab che'il ka'an ti' in wóolka'ani'.

U t'aanil
ak p'úul noolo'obe'
tu juum ichi' in k'a'asajil
je'ebix u payalchi' juntúul jmeen
ku chuupik u nikte'it'aanil a k'aabo'obe'.

Le'la' u t'aani' k kíimil

yéetel ka'a síijil tu puksi'ik'al Junab k'uj.

Bolon. U t'aanil in na'

Teech wale' in waal

u kunalilech k t'aan ku taal u chaambel éemel

ich u t'aanilo'ob ti' le áak'ab beeyli' úuchbeni' k'éet ti' uj yéetel k'iino'.

Tak bejlae' kin wa'alikteche',

teech u t'aanilech ku suut

ti' u sáasili' ajxímbal ti' k'ujo'ob.

Yaan k chi'ibalujtikbáaj

ti' u xokchuuyilo'ob ti' áak'ab yéetel k'iin,

tak ko'on k sutikbáaj ich u sayab siyajtuuni'

ku k'ayiko'ob ti' u ch'i'iba'lu'umkabilo'ob

ich u síjnaabil ti' le Sáastun noola'.

To'one' u kímili'

yéetel u ka'apúulsíijil ti' u ki'ichkelem k'aayi' yo'ka'an

ku machik ak ma' xuulbe'eni' kuxtalo'.

Walki' ti' in wilik a wicho'ob
bona'antako'ob ti' katmoo'e',
kin wa'aliktech teen le xko'olel nikte't'aaneno'
ku yi'ijesaj ichil u yaalo'ob ti' a k'abo', in waal.

Jul yéetel u sa'asili' ti' a t'aan
u tuuch ka'ani' ti' u sakbejilo'ob ka'an
yéetele' cha'a' a binsa'al yo'ola' u bolon babak'
ti' le u ts'ook kunalil t'aano'oba'
ku binbal walki' ich u chúumuk a wóolkuxtali', in ki' waal ti' k'iin.